

ԱՐՅԱԽԻ ԱՆԿԱԽԱՑՈՒՄԸ՝ ԱԶԳԵՐԻ ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ԴԱՍԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱԿ

Հրայր Փաշայան՝, Լիանա Բալայան՝

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական տոնացույցում սեպտեմբերի 2-ն առանձնահատուկ տեղ ու դեր ունի: 1991թ. այդ օրը բուլոբ մակարդակների խորհուրդների պատգամավորների մասնակցությամբ Լեռնային Ղարաբաղի մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների ժողովրդական պատգամավորների համատեղ նստաշրջանը, արտահայտելով ժողովրդի կամքը և երկրում ստեղծված իրավական ու աշխարհաքաղաքական իրողությունները ճիշտ գնահատելով, ընդունեց «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման մասին» Հռչակագիրը: 25 տարի առաջ ընդունված պատմական որոշումը հիմնասյունը դարձավ ազատության և անկախության ձգտող արցախահայության համար, որը, բազում խոչընդոտների հանդիպելով, չընկրկեց երբեք:

Շնորհավորելով ողջ հայությանը Հայոց նոր պետականության միջնաբերդը դարձած Արցախի Հանրապետության հռչակման 25-րդ տարեդարձի առթիվ՝ Ղարաբաղյան հակամարտության արդի զարգացումների և տարբեր միջազգային կառույցներում հիմնախնդրի կերպարը խեղաթուրված ներկայացնելու ադրբեջանական քարոզչության համատեքստում կարևորում ենք 1991թ. սեպտեմբերի 2-ի ԼՂՀ հռչակման Հռչակագրի վերլուծությունը՝ փաստաթղթում առկա իրավաքաղաքական փաստարկները ներկայացնելու համար:

Փաստաթղթում առկա են հետևյալ փաստարկները.

1. Պրոֆեսոր Ա.Մանասյանի դիտարկմամբ. «Հռչակագիրը մատնանշում է ինչպես Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից Ադրբեջանի Հանրապետության հրաժարվելու փաստը, այնպես էլ ապրիլի 3-ի «ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետությունների ելքի հետ կապված հարցերի

* Արցախի պետական համալսարանի փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոնի դասախոս, քաղաքական գիտությունների թեկնածու:

** Ստեփանակերտի թիվ 2 հիմնական դպրոցի ուսուցչուհի:

- լուծման մասին» օրենքը: Այսպիսով, Հռչակագիրը ԼՂՀ-ն հռչակում էր ԽՍՀՄ պետականության իրավունքի համատեքստում՝ հղում կատարելով իրավաբանորեն բացառիկ կարևորություն ունեցող Բաքվի՝ Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից հրաժարվելու փաստին: Այս կարևորությունը բացատրվում է նրանով, որ 1918-1920թթ. ԱԴՀ կազմում չի եղել ո՛չ Լեռնային Ղարաբաղը, ո՛չ Նախիջևանը» [1, c. 49]:
2. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման համար հիմք է հանդիսացել նաև, ինչպես նշված է Հռչակագրի տեքստի առաջին իսկ նախադասությունում. «...**Ժողովրդի կամքը, որն ամրագրվել է փաստացի անցկացված հանրաքվեում և ԼՂՀ ու Շահումյանի շրջանի իշխանության մարմինների 1988-1990թթ. որոշումներում...**» [2]: Ինչպես հայտնի է, արցախահայությունը բազմիցս է դիմել ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանություններին, հիմնախնդիրն արդարացիորեն՝ մարզի բնակչության իդձեքին համապատասխան լուծելու համար: Այդ նպատակով ազգաբնակչության շրջանում բազմաթիվ հարցումներ են իրականացվել, որոնց ընթացքում ժողովուրդը տասնյակ հազարավոր ստորագրություններով հավաստել է Մայր հայրենիքի հետ վերամիավորվելու իր ձգտումը:
3. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման փաստարկներից մեկը, ինչպես նշված է Հռչակագրում, հանդիսացել է **Ադրբեջանում տարվող ապարտեիդի և խտրականության քաղաքականությունը, որն ատելության և անհանդուրժողականության մթնոլորտ է ստեղծել հանրապետության հայ ժողովրդի նկատմամբ, ինչը հասցրել է զինված ընդհարումների, մարդկային զոհերի, հայկական խաղաղ գյուղերի բնակիչների բռնազաղթի**: Փաստորեն, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման հիմնական փաստարկներից մեկը կապված էր Ադրբեջանական ԽՍՀ պետականակիր ազգերից մեկի իրավունքների խախտման և նրա հետագա գոյության սպառնալիքի հետ: Բանն այն է, որ Ադր. ԽՍՀ մյուս շրջաններում բնակվող շուրջ կես միլիոն հայությունը ենթարկվել է ցեղասպանության կամ դրա սպառնալիքի տակ լքել հայրենի օջախները: Այսինքն՝ անհրաժեշտ էր ձեռնարկել այնպիսի քայլեր, որոնք կապահովեին երկրամասի բնակչության գոյությունն ու անվտանգությունը, մանավանդ որ **երկրում ստեղծված վիճակի բարդությունն ու հակասականությունը, Խորհրդային Միության ապագայի, իշխանու-**

թյան և կառավարման միութենական կառուցվածքների ճակատագրի անորոշությունը, ինչպես նշված է Հոչակագրում, այլ հնարավորություն չէին ընձեռում:

4. Միաժամանակ, Հոչակագրում ամրագրված է. **«Հիմնվելով ԽՍՀՄ գործող սահմանադրության և օրենքների վրա, որոնք ինքնավար կազմավորումների ժողովուրդներին և հավաք ապրող ազգային խմբերին իրավունք են տալիս ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու դեպքում ինքնուրույն լուծել իրենց պետական-իրավական կարգավիճակի մասին հարցերը...»** [2]: Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության հոչակման մասին Հոչակագիրն ընդունվել է երկու օր անց այն բանից հետո, երբ Բաքուն 1991թ. օգոստոսի 30-ին ընդունել էր «1918-1920թթ. պետական անկախության վերականգնման մասին» հոչակագիրը: Վերջին հանգամանքն իրավական հիմք է տվել արցախահայությանը ձեռնարկել ԽՍՀՄ օրենսդրությամբ իրեն վերապահված քայլեր, որի մասին նշված է Հոչակագրում: Մասնավորապես, **«Մինչև ԼՂՀ սահմանադրության և օրենքների ընդունումը Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում գործում են ԽՍՀՄ սահմանադրությունը և օրենսդրությունը, ինչպես նաև այժմ գործող այլ օրենքներ, որոնք չեն հակասում սույն Հոչակագրի նպատակներին ու սկզբունքներին և հանրապետության առանձնահատկություններին»** [2]: Այս դրույթով, փաստորեն, ամրագրվում էր, որ Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը դեռևս մնում է ԽՍՀՄ իրավաստիրություն, այն դեպքում, երբ նորաստեղծ ԱՀ-ն, առանց պահպանելու գործող իրավական նորմերը, մասնավորապես՝ առանց անկախության հանրաքվե անցկացնելու, իրեն հոչակեց անկախ, դուրս եկավ ԽՍՀՄ կազմից՝ հրաժարվելով Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից: Դրանով, ըստ էության, ադրբեջանական կողմը փաստաթղթային ձևակերպմամբ չեղյալ հայտարարեց նաև այն վարչական կապը, որը գոյություն էր ունեցել Ադրբեջանական ԽՍՀ և Լեոնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի միջև:
5. Եթե 1991թ. օգոստոսի վերջերին անկախացման գործընթաց սկսելով (Բաքուն, բացի 1991թ. մարտի 17-ին ԽՍՀՄ պահպանման օգտին կազմակերպված քվեարկությունից, աջակցել է նաև օգոստոսին պետական հեղաշրջման փորձ կատարող ուժերին՝ ԱԴՊԿ-ին), Բաքուն «Պետական

անկախության վերականգնման մասին» հռչակագրով հրաժարվել է Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդությունից [3], ապա Ստեփանակերտն, ընդհակառակը, «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման մասին» Հռչակագրի դրույթների համաձայն՝ մնացել է ԽՍՀՄ իրավատիրություն՝ օգտվելով. **«...ԽՍՀՄ սահմանադրությամբ ու օրենսդրությամբ հանրապետություններին տրվող լիազորություններից...»** [2]: Այս և Ադր. ԽՍՀ պետականակիր ժողովուրդներից մեկի՝ ադրբեջանահայության անվտանգությունն ապահովելու և սեփական իրավատիրություն նրանց, ինչպես նաև Բաքվի ռազմաքաղաքական ղեկավարության ռազմական ագրեսիայի արդյունքում իրենց օջախները լքած անձանց քաղաքացիություն և բնակչության վայր տրամադրելու պատրաստակամության տեսանկյունից ԼՂՀ-ն հանդիսանում է Ադր. ԽՍՀ իրավահաջորդը [4, էջ 91-95]:

6. 1991թ. սեպտեմբերի 2-ի «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման» Հռչակագիրը, դեկտեմբերի 10-ի անկախության հանրաքվեն, 1992թ. հունվարի 6-ի «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության մասին» Հռչակագիրը և ժողովրդավարական սկզբունքներով անկախ պետականություն ձևավորելու արցախահայության իրականացրած քայլերն ու ստեղծված իրավիճակը համապատասխանում են նաև գիտականորեն՝ մի շարք միջազգայնագետների կողմից պետականությունը բնորոշող չափանիշներին: Մասնավորապես, Գեորգ Ելինեկի երեք բաղադրիչների տեսության համաձայն, պետականությունը պետք է համապատասխանի հետևյալ չափանիշներին. որոշակի սահմաններ ունեցող տարածքի, մշտական և որոշակի բնակչության (ժողովրդի) և սուվերեն իշխանության առկայություն: Գերմանացի իրավագետը գրում էր. «Իրավաբանական ֆիկցիայից խուսափելու և պետության՝ բնական կեցությունը ճանաչելու համար բնական է թվում փնտրել պետության օբյեկտիվ էությունը նրա բաղկացուցիչներից, ըստ երևույթին, իրապես գոյություն ունեցող տարրերում: Այդ տարրերն են՝ տարածքը, ժողովուրդը, իշխողը» [5, c. 103]: Ըստ միջազգայնագետ Չ. Տոդուայի՝ «Բոլոր պետությունները ծնվել են արյամբ: Բայց հետո, որպեսզի չանհետանան, նրանք պետք է ստեղծարար կյանք սկսեն, ստեղծեն տնտեսություն, կառուցեն տներ, ձեռնարկություններ, կազմակերպեն առևտուր, ստեղծեն պայմաններ բնակչության բարեկեցության բարե-

լավման համար: Այլապես, նոր պետության գոյության ժամկետը մեծ չէ...» [6, c. 52.]: Ինքնորոշման իրավունքի իրացման ուղղությամբ իրականացրած ուսումնասիրությունները հայտնի իրավապաշտպան Գ.Ստարավոյտովային թույլ են տվել ձևակերպել հինգ չափանիշներից բաղկացած համախումբ՝ **անտանելի գոյություն, պատմական իրավունք, բնակչության էթնիկական կազմ, ժողովրդական կամարտահայտություն, պատասխանատվություն հետևանքների համար** [7, p. 38-41]: Վերջինս այս չափանիշները մշակել է նախկին ԽՍՀՄ տարածքում գոյություն ունեցող հակամարտությունների (Աբխազիա, Հարավային Օսիա, Ղրիմ, Լեռնային Ղարաբաղ) անմիջական դիտարկման, ինչպես նաև այդ և Էրիթրեայի դեպքերի՝ ԱՄՆ Խաղաղության ինստիտուտում իրականացրած հետազոտության հիման և ինքնորոշման միջազգային իրավունքի նորմերի վրա: Համապատասխան չափանիշները ներկայացված են նաև մի շարք միջազգային փաստաթղթերում: Օրինակ, Մոնտեվիդեոյի 1933թ. կոնվենցիայում ամրագրված են պետության հետևյալ չորս չափանիշները. մշտական բնակչություն, որոշակի տարածք, սեփական կառավարություն, այլ պետությունների հետ հարաբերությունների մեջ մտնելու կարողություն [8]: «Ագրեսիայի սահմանում» բանաձևի հեղինակները նույնպես Հոդված 1(a)-ում հեռատեսորեն գրել են, որ դրանում «պետություն» տերմինը «կիրառվում է՝ չկանխորոշելով ճանաչման մասին հարցը կամ հարցն այն մասին, թե արդյո՞ք պետությունը Միավորված Ազգերի Կազմակերպության անդամ է հանդիսանում» [9]:

Այս ամենը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության 25-ամյա գոյությունը, ժողովրդավարական չափանիշներին համապատասխանող պետականության կառուցումը և արտաքին մարտահրավերներին դիմակայելու նրա ունակությունը հստակորեն վկայում են, որ ԼՂՀ-ն համապատասխանում է պետականության՝ գիտության մեջ և քաղաքական պրակտիկայում առկա չափանիշներին [10, p. 23]:

Հատկանշական է, որ Բաքվի որդեգրած ցեղասպան քաղաքականությունը, անհիմն տարածքային հավակնությունները և ԼՂՀ-ի դեմ սանձազերծած պատերազմը «չթույլատրեցին» Բաքվի իշխանություններին ընդունելու անկախ պետականություն ստեղծելուն ուղղված այնպիսի իրավաքաղաքա-

կան ակտեր, որոնք ամուր և օրինական կդարձնեն Ադրբեջանի Հանրապետության ձևավորման իրավական հիմքերը: Ի տարբերություն Ադրբեջանի Հանրապետության, ԼՂՀ հռչակումը լիովին համապատասխանել է ինչպես խորհրդային օրենսդրությանը, այնպես էլ միջազգային իրավունքի նորմերին: Այս առումով, Ղարաբաղյան հակամարտությունը շահեկանորեն առանձնանում է հետխորհրդային տարածքի մյուս հակամարտություններից: Ըստ երևութիւն, դա է հիմք տվել ՀՀ-ում ՌԴ առաջին դեսպան Վ.Ստուպիշինին համոզմունք հայտնել, որ Լեռնային Ղարաբաղի դեպքը ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրականացման մեր օրերի դասական օրինակներից մեկն է [11, ս. 165]:

Աղբյուրներ և գրականություն

1. *Манасян А.*, Карабахский конфликт: международно признанные основания проблемы (папка основных и политических документов), Степанакерт, 2007.
2. «Հայաստանի Հանրապետություն», N 186, 3.09.1991:
3. «Бакинский рабочий», 3 сентября 1991г.
4. *Փաշայան Հ.*, ԼՂՀ-ն որպես Արևելյան Անդրկովկասի հայության (ադրբեջանահայության) իրավունքների երաշխավոր (Արցախի պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր), Ստեփանակերտ, 2010, թիվ 1 (21):
5. *Еллинек Г.*, Общее учение о государстве, СПб, 1908.
6. *Тодуа З.*, Экспансия исламистов на Кавказе и в Центральной Азии, М., 2006.
7. *Starovoitova G.*, Sovereignty after Impire. Self-Determination Movements in the Former Soviet Union. Institut of peace (USA), 1996.
8. Rights and Duties of States-Convention Signed at Montevideo, December 26, 1933, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/interwar/rights.htm> (Конвенция Монтевидео по правам и обязанностям государств, стат. 3097; Серия договоров 881; 165 Серия договоров ООН 19, декабрь 26, 1933).
9. Ազրեւիայի սահմանում. 1974թ. դեկտեմբերի 14-ին ՄԱԿ ԳԱ ընդունած բանաձևը. № 2214 (XXIX).
10. Հրապարակային միջազգային իրավունք և քաղաքականություն մշակող խումբ և Միջազգային իրավունքի ու քաղաքականության կենտրոն (Նոր Անգլիա): Ղարաբաղյան ճգնաժամ: Կարգավորման պլան, 2000, <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No3/090491.pdf>
1. *Ступишин В.*, Моя миссия в Армении, М., 2001.